

ГОРА КАЛИНОВА

(БИЉНИ СВЕТ У ТРАДИЦИОНАЛНОЈ КУЛТУРИ СЛОВЕНА)

Зборник радова

Уредила Зоја Карановић

2019.

УНИВЕРЗИТЕТСКА
БИБЛИОТЕКА БЕОГРАД

УФС
УДРУЖЕЊЕ
ФОЛКЛОРИСТА
СРБИЈЕ

Софија Р. Милорадовић

Институт за српски језик САНУ, Београд

sofija.miloradovic@sanu.ac.rs

*КУЋЕ ОПУСТЕЛЕ, КРОВОВЕ ПАДЛИ,
А НА ПОНЕКОЈИ ЈОШ РАСТЕ ЧУВАРКУЋА*
БИЉКЕ У ПОСЛОВИЦАМА ИЗ ПИРОТСКОГА ГОВОРА¹

Овај прилог представља избор из збирке пословица које је Драгољуб Златковић забележио у пиротском говору (Златковић 1988), а који је мотивисан тиме што име неке биљке у њима, најшире узев, бива централни лексички елемент или један од двају централних лексичких елемената ако је у питању компарирање, уз неколике основне напомене које се ове мини збирке пословица тичу и које дајемо у овоме уводном делу.

Најпре да кажемо неколико речи о самој извору из кога су овде дате пословице издвојене и о његовој аутору. У последњим деценијама прошлога века почели су се међу корицама *Српског дијалектолошког зборника* публиковати драгоцене речници аматера у дијалекатској лексикографији (по струци правника, агронома и сл.), најчешће са призренско-тимочкога дијалекатског подручја, чије је рукописе професор Павле Ивић дочекивао с нескривеном радошћу, поготово, зато што су се тога приметног посла ретко желели прихватити стручњаци. Тако је стручној јавности 1988. године представљен и рад Драгољуба Златковића, родом из Војнеговца код Пирота – неуморног трагаоца за запретаним речима из завичајнога говора, а агронома по образовању, делатника за кога је тешко рећи је ли врснији познавалац говора чије речи деценијама пробира, или пак већи ентузијаста у једноме дугом и приметном послу. Прва Златковићева објављена збирка биле су управо *Пословице и поређења у пиротском говору* (Српски дијалектолошки зборник XXXIV, 1988: 341–683). У наредне две године су му у истој гласилу објављене *Фразеологија страха и наде у пиротском говору* (књ. XXXV, 1989: 175–457) и *Фразеологија омаловажавања у пиротском*

¹ Овај текст је резултат рада на пројекту *Интердисциплинарно истраживање културног и језичког наслеђа Србије и израда мултимедијалног интернет портала „Појмовник српске културе“* (ЕДБ 147016), који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

говору (књ. XXXVI, 1990: 423–740), а доцније и бројне публикације код других издавача, да би се као круна његовога вишедеценијског труда 2014. године појавио *Речник пиротског говора*, Том I (А–Њ), Том II (О–Ш), објављен од стране Службеног гласника у Београду.

Подстицај за сачињавање ове мини збирке пословица добили смо прегледањем текста Зоје Карановић и Јасмине Дражић, насловљеног *У мене је биљарица мајка, свакоме ме биљу научила (биљке у „Рјечнику“ Вука Караџића)*, а објављеног у зборнику *Гора љиљанова. Биљни свет у традиционалној култури Срба*². Првобитна замисао – да се направи избор речи из двотомнога *Речника пиротског говора* морала је бити замењена неком мање амбициозном, будући да би та збирка бројала преко хиљаду лексема, те би њен обим увелико превазишао прописани обим текста за овај зборник. Такође смо, из истога разлога, одустали нажалост и од идеје о давању списка поређења у пиротскоме говору која садрже име неке биљке. Таквих поређења, устројених такође азбучним редом а по речи којом конструкција почиње (в. нпр. *БЕЗ БОЛЕС ЖЛТО* – ко врба, а од јадове; *ДА НАСПНЕ (САМО)* – ко сврака у шупљ орех; *УБАВ* – ко трендавил), има знатно више него пословица; овде наводимо, илустрације ради, само допуне глаголу *бити* у значењу ’тући’: *БИЈУ ГА* – ко град гору; ко куче у морузу; ко вола у зеље; ко магаре у зеље; ко вола у репушак; ко вола у васуљ; ко круше да млате, где поред у савременом српском језику познатог *бије га као вола у купусу* дознајемо да неко може бити тучен и као во у зељу или као во у њиви са репом, али и као магарац у зељу. Сматрамо да би у некој будућој прилици ваљало сачинити својеврсну збирку, која би била од особите користи колегама фолклористима, а коју би чиниле све одреднице са именима биља из двеју књига *Речника пиротског говора*, заједно са њима придруженим пословицама и поређењима са биљном тематиком из говора пиротскога краја.

У овом прилогу нашло се преко стотину и педесет пословица са, да тако кажемо, биљном тематиком. Морамо напоменути да нису свугде у питању пословице, већ је аутор међу њих (с намером или омашком, не знамо) уметнуо и изреке, веровања, исказе који су резултат народнога искуства, но ми их нисмо хтели изоставити, па су се тако у овој збирци нашли и примери типа: *Јабалка, црвена, црвена, а ка унутра – црвива; Ако на Светога Илију грми и пада ћиша, че су црвиви оресци; Васуљ, ако се насади на Благовести, не врзује*. Навели смо надаље у списку

² *Гора љиљанова. Биљни свет у традиционалној култури Срба*. Уредиле: Зоја Карановић и Јасмина Дражић, Београд: Удружење фолклориста Србије – Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“, 2016: 231–248.

пословица и оне примере у којима су централне лексеме општијега, „збирнога“ типа – трава, жито, винова лоза, али и оне са називима плодова, као што су јабука, краставац, кукурузни клип и сл.

Аутор је, што је веома значајно, навео све варијанте једне пословице које је на терену забележио, а међу нашим „биљним“ пословицама и изрекама које говорници на различите начине варирају најчешће су оне типа: *Деџата једу ћисалице, а на старити иде скомина; Зет роднина, а шињк браниште; Вито дрво се исправља, а вит човек нече*, при чему треба додати да има још неколико пословица које се јављају са знатнијим бројем варијанти. Издвајамо овде и девет кључних, заправо најфреквентнијих речи из ове мини збирке пословица у којима се биљка или биље наводи као хипероним: *дрво, лозје, жито, шињк, јаболка / јабалка, ћиселица / ћисалица, круша / крушка, бука / буква, ореј*.

Скрећемо пажњу читалаца на заграде у којима је аутор након наведене пословице давао, рецимо, везничку реч која у једној варијанти дате пословице изостаје, потом забележену (морфо)фонетску или деривациону варијанту неке од лексема из конструкције, али и лексичку варијанту, као нпр. *ка унутра – црвива (здувана)*, или пак једну лексему која варира у оквиру задатога синтагматског склопа: *ако има од шињк греда (...): од шињк дрва*. Међутим, има примера у којима варира читава објекатска синтагма: *једн поганац срони морузу (...): прогризе вречу*. Напомињемо да овај начин означавања варирања није доследно спроведен, па су, на пример, као засебне пословичке јединице дати следећи примери: *Дрво се одједнуш не сече. Дуб се одједнуш не сече*.³

На крају овога прилога дат је и невелики речник непознатих или мање познатих речи,⁴ уз напомену да су глаголи навођени у 3. л. јд. презента, пошто пиротски говор не познаје облик инфинитива, као и сви остали говори призренско-тимочке дијалекатске области.

Будући да са призренско-тимочког терена имамо публикованих већ петнаестак обимних дијалекатских речника, а имајући у виду и то да се планира израда *Речника призренско-тимочких говора*, верујемо да постоји реална и добра основа за сачињавање тематскога речника биља, као – уосталом – и тематских речника за различите сегменте материјалне

3 Такође, у овде представљеној грађи срећу се и примери код којих постоји варијанта без имена биља, и у том случају тај други пример нисмо наводили, па тако поред наведеног *Што травата мрда, па има (си) нешто* није издвојено и – нама познатије – *Шушка ли се, има нешто*.

4 Речи су преузете из *Речника тумачења пословица и поређења у пиротском говору* и из *Речника пиротског говора* I–II.

и духовне традиционалне културе српскога живља на простору при-
зренско-тимочке дијалекатске области.

Овом бисмо приликом желели да искажемо и једну личну импресију,
а након вишекратнога враћања током протеклих година, различитим
поводима, замашном фундусу речи и израза говора пиротскога краја.
Све пребогате збирке речи Драгољуба Златковића, као уосталом и свих
њему блиских по ентузијазму и агилности аматера-лексикографа чије
се збирке речи завичајних говора налазе превасходно међу корицама
Српског дијалектолошког зборника, представљају својеврсну стреху (или
стреју) под коју се склањају све речи које су до наших дана претрајале,
својеврсну *чуваркућу* на урушеним крововима запустелих сеоских кућа.
У предговору књизи о једноме селу у параћинској општини записано
је: „У годинама свеопштег распада и посрнућа, као за каквим леком,
човек се окреће коренима тражећи у њима утеху и спас (...). Настале
су бројне књиге као нека врста азила, као стрехе под које се бежи од
невремена. Топло је међу њиховим корицама.“⁵

Ако има од шипљк греда, та и од зета потпорка. (од шипљк дрва)

Ако је шипљк браниште, (та) и зет роднина.

Ако је шипљк дрво и циђерица месо, та и зет роднина.

Ако на Светога Илију грми и пада ћиша, че су црвиви ореси. (Свети)

Ако нема жито, добар је и боб.

Ако се васуљ насади преди Благовести, не мож да буде; од Благовести
натам не плаши му се.

Валене јагоде, празна крошња.

Васуљ, ако се насади на Благовести, не врзује.

Вито дрво се исправља, а вит човек нече.

Вито дрво че исправиш, (али) витога човека не можеш.

Вито дрво че нагрејеш и оделаш, па че испрајиш; витога човека не
можеш.

Вицте ме кој сам, у вишњу сам се укачил.

Гладно куче једе и печене ћисалице.

Густо жито говеда рани, а ретко деца.

Да је добар лукат, и влци би га јели, не би месо тражили.

Да неје месото подобро, курјаци би у градину ишли зеље да једну.
(курјаци)

⁵ Предговор Добрице Милићевића у: Невенка Миловановић, *Доња Мутница. Варош међу селима*, Параћин: Библиотека „Др Вићентије Ракић“, 2003: 7–9.

Два лешника на ореј надвију.
Дебело дрво се одједнуш не обара, а тњко може.
Девојћу и јаболку не мож да избереш: ако је црвена, мож да је црвива.
Девојче (је) ко врба – куде га насадиш, там расте.
Деца гризу ћисалице, а на старити иде ускомина. (скомина)
Деца су ко цвеће у градину.
Децата једу ћисалћете, а на старити ускомина. (а старити вачају скомину)
Децата једу ћисалице, а на старити иде скомина.
Додек цвеће цвџти, до туј се бере.
Док цвеће цвџти, до тџ се бере; ка прецвџти, никој га не бере.
Док шума не излезне, овце од-пролет не мож се наједу.
Дрво, и не види, и не чује; куде га удариш, и оно удара; куде га
врљџиш, тамо пада.
Дрво има корење, па га земља рани, а човек се сам рани.
Дрво се крути док му је слаб корен.
Дрво се одједнуш не сече.
Дуб се одједнуш не сече.
Жена је ко врба: куде ћу насадиш, там расте.
За овцу сено, за козу брстина, за магаре осьџ.
Зајре млеко дава, а не трава.
Зет је врбова главња, не мож те огреје.
Зет је ко шипџк: гледа да те закачи, па да те одере. (однесе)
Зет ко мед, син ко пелин.
Зет роднина, а шипџк браниште.
Зет роднина, шипџк ладовина.
Зет роднина, шипџк сенћа.
И бел коњ знаје бел зоб да зоба.
И кој нема лозје, и њему се грозје руча.
И крушка цвџти, па зреје, зреје, па се дозори, па падне одједнуш.
И с бели лук да се тркаш, брат-си-ти-је брат.
Изворац је без лозје ко Росомачанин без овце.
Има ли у њиву орејова сенћа, нема работа.
Јабалка под крушку не пада.
Јабалка, црвена, црвена, а ка унутра – црвива. (здувана)
Једњ поганац срони морузу, па кажу – поганци сронили. (прогризе вречу)
Ка нема подобра дрва, добар је и шипџк.
Ка паднеш из крушу, прво се одмори, па после че видиш куде да идеш.
Ка садиш лозје, одма бџчу да си купиш.
Ка се чеп чука, Пана је тука; ка се лозје праши, Пана се плаши.

Када град бије лозје, после му требе три године да се сврне.
Какво дрво, текв клин; какв башта, текв син.
Коза ко коза, од-трн на-трн, од шумку на шумку, па отиде далеко.
Кој има буково браниште, никад без дрва неје.
Кој има стоку, да густу морузу; кој има деца, да рети морузу.
Кој једе ћисалице, њему трну зуби.
Крадено дрво се не привача, крадено цвеће се привача.
Криво дрво се исправља, вит се човек не исправља. (крив се човек)
Крушка под крушку, ама ако-је-брег сваља се и поди-ореј.
Крушка под крушку (пада).
Куде има букова сенћа, нема работан човек.
Куде има жито, има и кукољ.
Куде има жито, има и пресеци.
Куде има жито, има и стрвња.
Куде може бука да буде родно дрво?
Куде рало не мине, жито не расте. (плуг)
Куде родитељ клне, тува трава не расте.
Куде свиња цепи, и жена гази, там трава не ница.
Куде се две жене бију, тува трава не ница.
Лансћи чичък у лозје нема, а ланско вино још има.
Лозје и бшчча су голема господа, траже много работу.
Лозје је (ко) малечко дете, па требе да га негујеш.
Лозје не варди пољак, него стра.
Лозје стра варди.
Мајћа је мајћа, па и с бели лук да се отрљујеш. (трљаш)
Мајћа што мисли, у-гору да иде и по суве буће да се вача.
Мечка се не качи у криво дрво.
Младити кусају ћисалицу, а на старити зуби трну.
Младо дрво че испрајш, старо че прекршиш. (испрајиш)
Младо се дрво боље съвива него старо.
На високо дрво сврака сере. (свраће серу)
На високо дрво сврака сере, а на малечко пада.
На вр врбу сврака сере.
На Младенци – колач на трн.
На родну годину (жито) нема, на гладну прескочи.
Најгрозна свиња најубаву јаболку загризе.
Најлоша свиња најубаву јабалку загризе.
Најлоше прасе најубаву јаболку изеде.
Нашъл миш дубку, па повлкал и тикву.

Не бије град у покриве.
Не бије гром у покриве, него у грснице.
Не качи се у дрво без корен.
Не качи се у суво дрво.
Неје сваћи гроз убав и на гледање и на зобање.
Нема гора без влци и трњаци без змије.
Нема гора без криво дрво.
Нема дрво без грану, човек без ману и месо без коску.
Нема ли грозје, нема ни вино.
Нема сливе, нема ређија.
Нема тој гора без криво дрво.
Немамо лозје, али ни се руча грозје.
Ни зет рода, ни шипък гора, ни магаре стока.
Ни Изворац без лозје, ни Росомачанин без овце.
Ни од врбу клин, ни од зета син.
Ни шипък браниште, ни зет роднина.
Ни шипък греда, ни зет рода.
Од вито дрво че одбереш, од витога човека нема (ништа) да одбереш.
Од зелене тикве семе не збирај (че никну јутре на Прасковицу).
Од зелене тикве семће не ницају.
Од печурће и будале нема семће, оне се саме јављају.
Од печурће и будале семе нема, саме ницу. (ницају).
Печурће и будале, саме се не сеју, саме ницају.
Планинца не пуштај у лозје, него крушће да збира.
Планинца не пуштај у лозје, пољца у браниште.
Планинџ једе грозје сас-све грождиње; он га с ђижуту бере.
Под крушку крушка пада, присад не пада.
Подсмејала се кука на криво дрво.
Порасло би и мојето браниште, ама му не дава мојата сеђира.
Прачају га сас голему крошњу за малко грозје. (у зелено грозје)
Разбира ли свиња какво је диња!
Родено дете и садено дрво брже расту.
Садено дрво и родено дете брже стисају.
Садиш ли лозје, бљчу си купуј.
Сам човек је ко суво дрво.
Само ореј и девојћу не мож да избереш.
Свака крушка дршку има.
Свака крушка дршку, свака реч опашку (има).
Свако жито уродицу има.

Свекрва неје ћишир: у-јесен да ћу заровиш, а у-пролет да ћу одровиш – да иде на работу.

Свиња цвеће не једе.

Седи на гъз да ти не порасте бъз.

Слива под сливу, круша под крушу, ореј поди ореј, а ћиселица поди ћиселицу.

Стар човек два-пут дете: једнуш варди грснице у детињи дни, другош у стари дни.

Стар човек је ко плашило у грснице, па да га не погледаш.

Старо се дрво лько не превива.

Стра лозје варди.

Суво дрво ладовину нема.

Трава и будала се не сеју, саме ницају.

У благу крушу много омашљаџи. (крпаџи; камење; тојађе)

У благу крушу много тојађе, при убаву жену колџи пред врата.

У високо дрво чавће серу.

У високо дрво чавће серу, а на малечкото пада.

У повалене јагоде се с голему крошњу не иде. (превалене)

У свако жито кукољ има.

Убава жена је ко разградено лозје покре-пут.

Убава жена, лозје покре-пут.

Убава мома род нема, благо дрво плод нема.

Узреје крушката, па чека само да се отћине.

Цвеће се бере док цъвти.

Цвеће се бере док цъвти, девојћа се жени док је млада.

Цвеће – цъвти.

Целивка без мустачи и краставица без сол не може.

Цъвти трн, голем дън, мала турта за цел дън. (турка)

Цъвти трн, голем дън, мала турта у огън.

Цъвти трн, голем дън, малечко кравајче. (малечък кравај; малецък кравај; малечка погачка)

Цъвти трн, голем дън; стисни гуз, леб нема.

Цъвти трн, мала тица, голем дън.

Че роди и нашта врба грозје, че ти потребем.

Човек нема корење, него мора да једе да живи.

Човек се пред зор и у тополу качи.

Чуж лук, благ лук; наш лук, љут лук.

Што травата мрда, па има (си) нешто.

ИЗВОР

Златковић 1988: Д. Златковић, Пословице и поређења у пиротском говору, *Српски дијалектолошки зборник*, XXXIV: 341–683.

Софија Р. Милорадович

ДОМА ПУСТЫЕ, КРЫШИ ГНИЛЫЕ, НО ВСЕ ЖЕ КОЕ-ГДЕ ВИДНА ЗАЯЧЬЯ РОЗА РАСТЕНИЯ В ПОСЛОВИЦАХ ПИРОТСКОГО ГОВОРА

Резюме

В течение последних десятилетий 20 века в *Сербском диалектологическом сборнике* стали публиковаться весьма ценные словари, авторами которых являются не специалисты по диалектологии, а люди других профессий, напр. юристы, агрономы и т.д., увлекающиеся диалектологией и являющиеся уроженцами области призренско-тимочского диалекта. В настоящей работе анализируются некоторые из пословиц, вошедшие в сборник пословиц, составленный на материале пиротского говора и автором которого является Драголюб Златкович (*Пословице и поређења у пиротском говору* (1988)). Названия растений (таких названий 150), встречающиеся в пословицах, выполняют функцию главного лексического компонента или одного из двух главных (если речь идет о сравнении).

Отметим, что в вышеназванный сборник вошли не только пословицы. Автор включил в свой сборник (мы не можем точно сказать, сделал ли он это осознанно или нет) и поговорки, поверья, а также разные выражения, отражающие народный опыт, которые мы тоже сочли оправданным включить в наш рабочий материал. Очень важно подчеркнуть тот факт, что автор сборника приводит все варианты пословиц, которые он услышал и записал.

Вот несколько самых частотных слов-гиперонимов из полученного нами мини-сборника пословиц с названиями растений: *дрво*, *лозје*, *жито*, *шипк*, *јаболка* / *јабалка*, *ћиселица* / *ћисалица*, *круша* / *крушка*, *бука* / *буква*, *ореј* (рус.: *дерево*, *виноградная лоза*, *хлебные злаки*, *шиповник*, *яблоня*, *щавель*, *груша*, *бук*, *грецкий орех*).

С нашей точки зрения, было бы весьма целесообразно создать лексикон, в который бы в качестве леммы вошли все названия растений из двухтомного *Словаря пиротского говора* Драголюбa Златковича (2014), которых насчитывается больше тысячи, а также пословицы и сравнения с компонентом-фитонимом (сравнений значительно больше). Кроме того, нам кажется, что словари призренско-тимочских говоров, которых до сих пор опубликовано где-то пятнадцать, являются отличной основой для создания тематического словаря названий растений, произрастающих в этой области.